

УДК 343.241.1(477)

Є.С. НАЗИМКО, канд., юрид. наук, ст. наук. співр., Донецький юридичний інститут МВС України

МЕТА У СИСТЕМІ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Ключові слова: покарання, мета, неповнолітній, ціле покладання, виправлення

Сучасна ситуація щодо стану та розвитку рецидиву, поширення злочинної субкультури серед неповнолітніх свідчить про серйозні проблеми сучасної української ювенальної пеналогії. У зв'язку з цим все більш актуальними стають наукові дослідження у сфері реалізації покарання, визначення цілей, засобів, завдань і функцій різноманітних соціальних інституцій, залучених до складного процесу кримінально-правового впливу на неповнолітніх.

Цілепокладання при покаранні неповнолітніх є базовим для всього механізму кримінально-правового впливу на цих осіб (зрозуміло на стадії призначення і реалізації покарання). Однак, у даний момент в українській кримінально-правовій науці малодослідженими є питання телеологічного виміру покарання неповнолітніх.

Необхідно вказати, що спеціальні наукові розробки у сфері покарання неповнолітнім мають процедурний характер і в більшості своїй не розкривають мети покарання неповнолітніх [1, с.12; 2, с.125].

Виходячи з того, що питання про цілі покарання є недостатньо розробленими, серед українських криміналістів немає одностайності в думках, які види і розміри покарань доцільно застосовувати до неповнолітніх. Всі точки зору можна умовно розділити на дві групи. Перші – ті, хто знаходять проблеми в законодавчій техніці положень кримінального кодексу України, і пропонують їх вирішити за

рахунок прийняття змін у законодавстві. Другі – проводять «прозахідно-орієнтовані розробки», пов'язані з «революційним впровадженням» в законодавство України інститутів пробації, медіації, патронації та інше. Вважаємо, що обидва напрямки можуть привнести свій внесок у розвиток української ювенальної пеналогії. Однак, представники обох підходів, перш за все повинні бути орієнтовані на «золоту середину», досягнення цілей покарання неповнолітніх, які в Україні обумовлені власними традиціями, рівнем розвитку культури і суспільних відносин.

Маємо зазначити, що проблеми телеологічного виміру покарання неповнолітніх у своїх працях розроблювали М.І. Бажанов, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, І.І. Карпець, О.О. Книженко, С.А. Тарарухін, В.М. Тубніков В.І. Тютюгін, О.Г. Фролова, М.Д. Шаргородський, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та інші вчені. Однак, й дотепер не визначено мету покарання неповнолітніх, та концептуально не розроблено засоби її досягнення.

Враховуючи зазначене, метою нашої статті є визначення мети покарання неповнолітніх та встановлення її місця у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України.

Провідною тезою нашої статті є той постулат, що неповнолітні – це та категорія злочинців, що вимагає пошуку нових видів покарань, в яких би максимально зберігався виховний вплив і мінімізувався каральний ефект. Викликали страждання у особи, що розвивається і перебуває на початкових стадіях соціалізації, ймовірно, легше. Набагато складніше досягти максимального ефекту від застосування покарання і при цьому не покалічити морально і фізично нестійкого неповнолітнього.

Маємо зазначити, що цілі покарання визначають напрями розвитку всього комплексу наук кримінального циклу, знаходяться в основі прогресивних методологічних розробок у сфері кримінально-правового впливу на неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, і, крім того, в кінцевому рахунку, відображають соціально-психологічне ставлення суспільства до засудженого і застосованого до нього по-

карання як міри реагування держави на вчинений злочин.

У зв'язку із зазначеним, мета має винятково важливе значення для обрання та виконання покарання стосовно неповнолітніх, оскільки вона є наперед визначеним ідеалом, до якого прагне суспільство під час покарання неповнолітніх; внутрішньо спонукальним мотивом діяльності судових, правоохоронних, правозахисних органів та організацій. А здобуття результату з її досягнення має стати іспитом для всієї української ювенальної педології та системи кримінальної юстиції.

Однак, не тільки визначена мета є запорукою успіху у справі покарання неповнолітніх. Для досягнення бажаного результату існує ціла система, яка включає мету, засоби, завдання та встановлення певних функцій покарання неповнолітніх. Усі зазначені елементи утворюють систему, якій властиві усі принципи та етапи управління – цілепокладання.

Цілепокладання – це процес вибору однієї або кількох цілей з встановленням параметрів допустимих відхилень для управління процесом здійснення ідеї. Цілепокладання – первинна фаза управління, що передбачає постановку генеральної мети та сукупності цілей (дерева цілей) у відповідності з призначенням (місією) системи, стратегічними установками і характером вирішуваних завдань [3, с.23].

В історії людського суспільства цілепокладання розглядається як соціокультурно детермінований процес, що регламентується соціальними прагненнями, цінностями, нормами, стереотипами, традиціями, як постановка стратегічних і тактичних, «операційних» завдань, цілей у їх єдності з різноманітними формами наукового і позанаукового знання, що цілісно осягає предмет і представляє його як цілі соціальної активності зокрема та діяльності людини в цілому [4, с.649].

Цілепокладання покарання неповнолітніх необхідно розглядати в динамічному сенсі як зміст практичної діяльності, що складається з формування мети як суб'єктивно-ідеального образу бажаного (цілеформування); втілення її в об'єктивно-реальному результаті діяльності (цілереалізація); осягнення взаємозв'язку

поміж постановкою цілі, вибором засобів її досягнення і тими наслідками діяльності, як єдності ідеалізації та реалізації (цілеаналітика). У зазначеній нами динамічній структурі цілепокладання простежується взаємозв'язок між такими категоріями, як «мета», «засіб», «результат». Органічна єдність цих категорій обумовлює утворення розгалуженої ієрархії цілепокладання у покаранні неповнолітніх, послідовності реалізації та співвіднесення наслідків покарання зазначеної категорії осіб з правовими та моральними категоріями, фундаментальними принципами ювенальної педології – справедливості, адекватності покарання, економії покарання тощо.

Мета – це базовий елемент в процесі цілепокладання. Існують різні точки зору з приводу розуміння мети та її досягнення. У філософії під метою розуміють ідеальний або реальний предмет свідомого чи несвідомого прагнення суб'єкта; кінцевий результат, на який навмисно спрямований процес [5, с.457]; доведення можливості до її повного завершення [6, с.33–34]. Як зазначає Г.В. Осіпов, мета – це один з основних елементів поведінки та свідомої діяльності індивіда, який характеризує їх якісне передбачення результату діяльності [7, с.401]. В соціології мету розглядають як це передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямована діяльність окремої людини, групи або усього суспільства. Категорія мети у вигляді логічної моделі фіксує бажане, до чого прагне людина, що є для неї взірцем у певному виді діяльності, а отже, є активним фактором людської свідомості та поведінки [8, с.174].

Розрізняють два види так званої «суб'єктивної» мети: абстрактно-загальну мету (ідеал) і конкретну мету, що реалізується заради досягнення ідеалу, а також та звану «об'єктивну» мету, під якою розуміють заданий тим або іншим законом (алгоритмом, правилом) такий стан (формальна мета) у розвитку певної системи, що має властивість саморегуляції. Виділяють також загальні й часткові, ближні й віддалені, кінцеві та проміжні тощо [4, с.449].

На думку деяких вчених, мета виражає не тільки те, що повинно відбутися в майбут-

ньому, але і те, що потрібно робити, як і якими засобами, до чого прагнути, щоб здійснити бажане [9, с.61]. У цьому – особливість мети, що позначає не будь-яке майбутнє, а лише необхідний результат, який досягається через діяльність. У ній закладене вольове, практичне відношення до зовнішнього світу, процес перетворення в інтересах людини.

Точне визначення цілей (або цілі) покарання неповнолітніх є орієнтиром застосування заходів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, а також вдосконалення практики виконання покарань, в процесі якої забезпечується їх безпосередня реалізація. Зрозуміло, що призначення, процес реалізації покарання мають бути підпорядкованими цілям покарання взагалі, які на законодавчому рівні визначені в ч.2 ст.50 КК України. Однак незважаючи на законодавче закріплення, суперечки навколо них у філософських, наукових і практичних колах не замовкають.

Всім відомо, що про цілі покарання сперечалися представники класичної і позитивістської шкіл кримінального права, при цьому перші вказували, що покарання означає кару і страждання, а другі – оборону превентивну та репресивну. Чезаре Беккарія у свій час писав, що мета покарання полягає не в катуванні і муках людини і не в тому, щоб перешкодити, зробити неіснуючим злочин. Мета покарання полягає тільки в тому, щоб запобігти новому завданні винним шкоди суспільству й утримати інших від здійснення того ж [10, с.319].

У сучасній кримінально-правовій науці України навряд чи можна знайти вченого, який ніколи не писав чи не висловлював свою думку про цілі покарання. Слід сказати, що в юридичній науці називають різні цілі покарання – кару, виховання, виправлення, ресоціалізацію, попередження злочинів, відновлення права.

Під карою не розуміється відплата, заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності. Вона зводиться до поневірянь особистого і майнового характеру, тобто до змісту покарання. Але зміст покарання не може розумітися як його мета. Попередження правопорушень важко вважати специфічними

цілями покарання, хоча вони досягаються особливими засобами. До того ж навіть мета спеціальної превенції має місце не тільки при юридичній відповідальності і покарання (наприклад, запобіжного заходу, примусового лікування і т. п.). Більш близькими до істини представляються судження, що метою покарання є відновлення права, якщо тільки не розуміти це в обмеженому сенсі, тільки як відшкодування майнової або моральної шкоди. Завдані збитки не завжди можна відшкодувати, але в деяких випадках завдання певних позбавлень винному, за відсутності інших цілей, є лише помстою, що ставить покарання за межею моральності. Між тим покарання повинно відновлювати (з точки зору елементарних вимог моральності) порушену злочином справедливість.

Слід погодитись з тими вченими, які зазначають, що від мети покарання варто відрізнити його функції, за допомогою яких вирішуються окремі задачі, досягаються проміжні результати на шляху до мети. Зміщення мети з функціями в літературі зустрічається, і це не тільки заважає правильному з'ясуванню тих і інших, але і приводить до перекручування соціального призначення покарання, спрямованості кримінальної практики [11, с.55].

Необхідно відмітити той факт, що незважаючи на виокремлення окремої системи покарань для неповнолітніх, визначення процедурних особливостей призначення покарання та звільнення від нього або від його відбування неповнолітніх, а також окремий кримінально-виконавчий статус неповнолітніх, мету покарання неповнолітніх на законодавчому рівні не встановлено. Такий стан речей надає окремим дослідникам право робити висновок про те, що перелік мети покарань, передбачений ч.2 ст.50 КК України поширюється на неповнолітніх [12, с.7].

А.Ю. Коновалова, урахувавши біосоціальні та психофізіологічні особливості неповнолітніх, пропонує змінити розташування цілей покарання та закріпити в розділі XV Загальної частини КК України першочерговою метою покарання неповнолітніх їх виправлення, а кару – останньою. Таке розміщення цілей

покарань, на думку вченої, повинне бути додатковим фактором, який спрямовуватиме суди при призначенні виду та розміру покарання неповнолітнім особам перш за все на досягнення виправлення особи [12, с.7]. Однак, постають питання: чи справді запропоноване перерозташування надасть позитивні результати, яких очікують? Чи доцільним є залишення існуючої загальної мети покарання для неповнолітніх?

Практика застосування покарання свідчить, що ні відплата, ні залякування не були і не могли бути метою покарання, тим більше метою покарання неповнолітніх. Як зазначає Р.В. Вереша, неможливо ставити перед кримінальним покаранням цілі, які, виходячи з природи і механізмів дії кримінального покарання, взагалі не можуть бути його результатами або входять в зміст самого кримінального покарання. Характерним є приклад, коли кримінальне покарання не може забезпечити бажаний результат у разі абсолютно справедливої відмови законодавця від мети перевиховання засуджених [11, с.56].

У свій час з цього ж приводу Н. Вінер зазначав, що до тих пір, поки суспільство не встановить, чого ж воно дійсно хоче: кари, ізоляції, виховання чи залякування потенційних злочинців, – у нас не буде ні кари, ні ізоляції, ні виховання, ні залякування, а тільки плутанина, де один злочин породжує інші злочини. Будь-яка мета покарання, що на одну чверть складається з британського забобону XVIII століття про користь шибениці, на другу чверть – з принципу ізоляції злочинця від суспільства, на третю чверть – з нерішучої політики виховання і на останню чверть – з політики виставлення мертвої ворони для відлякування інших, – очевидно, нічого не здатний нам дати [13, с.76].

Необхідно зазначити, що у даний час суди призначаючи покарання, у вироках частіше за все наводять можливість досягнення лише однієї мети покарання – виправлення.

Наприклад, Ковельський міськрайонний суд Волинської області, призначаючи покарання неповнолітнім та умотивовуючи своє рішення зазначає: «Обговорюючи питання про при-

значення міри покарання неповнолітнім підсудним, суд враховує те, що вони навчаються, доходу не мають, їх виправлення та перевиховання (підкреслено мною – Н.С.) можливе без ізоляції їх від суспільства» [14].

Ще один приклад, Ковельський міськрайонний суд Волинської області, призначаючи покарання неповнолітньому та умотивовуючи своє рішення зазначає: «Вчинений злочин є середньої тяжкості, злочин вчинив вперше, щиро розкався у скоєному, запевнив, що у подальшому буде вести себе бездоганно. При цьому суд враховує, що неповнолітній виховується у неповній сім'ї, без батька, сім'я багатодітна. Законний представник по місцю роботи та місцю проживання характеризується позитивно. Тому виправлення (підкреслено мною – Н.С.) неповнолітнього можливе без ізоляції їх від суспільства» [15].

Ураховуючи зазначене, вважаємо, що єдиною метою покарання неповнолітніх може бути лише виправлення. Це виправлення має бути не так званим «юридичним» (коли внаслідок пенального впливу, особа не вчинює злочин лише через те, що не хоче відбувати покарання знову), а докорінним – пов'язаним з процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої право слухняної поведінки. У неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, під час покарання має сформуватись негативна оцінка не тільки до свого діяння, але й взагалі до вчинення суспільно-небезпечних діянь, передбачених КК України, а також стійка позитивна суспільна установка, що має утримувати її від вчинення правопорушень.

У системі ціле покладання мета тісно пов'язана з засобами її досягнення, і це вимагає, щоб мета було науково обґрунтована та практично досяжна, а засоби досягнення мети – найоптимальнішими. Зважаючи на зазначене напрямами подальших наукових пошуків у досліджуваній нами сфері, вважаємо виокремлення засобів досягнення мети виправлення неповнолітніх, аналіз їх можливостей та розроблення пропозицій з їхнього нормативного закріплення та найоптимальнішої практичної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Тетяна Олександрівна Гончар ; Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2005. – 211 с.
2. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олександр Сергійович Яцун ; Ін-т права імені В. Станіслава Класичного приватного університету. – Запоріжжя, – 246 с.
3. Панов М. М. Оценка деятельности и система управления компанией на основе КРІ / М. М. Панов. – М. : Инфра-М, 2012. – 255 с.
4. Філософський словник соціальних термінів / [під заг. ред. В. П. Андрущенко]. – Х. : Корвін, 2002. – 672 с.
5. Доброхотов А. Л. Цель / А. Л. Доброхотов // Новая философская энциклопедия : в 4 т. Т. 4. Т–Я. / гл. ред. В. С. Степин. – М. : Мысль, – 2001. – 605 с.
6. Сергеев К. А. Природа и разум: античная парадигма / К. А. Сергеев, Я. А. Слинин. – Л. : ЛГУ, 1991. – 240 с.
7. Социологический энциклопедический словарь / ред.-коорд. Г. В. Осипов ; на рус., англ., нем., фр. и чеш. яз. – М. : Изд-во НОР-МА, 2000. – 488 с.
8. Соціологія: словник термінів і понять. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
9. Чучаев А. И. Цели наказания в советском уголовном праве : [учеб. пособие] / А. И. Чучаев. – М. : ВЮЗИ, 1989. – 84 с.
10. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа // О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли / отв. ред. М. А. Абрамов. – М. : Наука, 1995. – 483 с.
11. Вереша Р. В. Мета покарання: теорії (концепції), історія, та сучасний стан / Р. В. Вереша, К. Ю. Лоєнко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 2. – С. 54–61.
12. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Аліна Юрійвна Коновалова ; Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.
13. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М. : Тайдекс Ко, 2002. – 183 с.
14. Архів Ковельського міськрайонного суду Волинської області. – Справа № 1-111/11 : від 04.04.2011 р.
15. Архів Великоолександрівського районного суду Херсонської області. – Справа № 2104/713/2012 : від 23.05.2012 р.

Назимко Є. С. Мета у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України / Є. С. Назимко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 682–686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12neckpu.pdf>

Розглянуто систему цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України. Визначено місце мети у цій системі, охарактеризовано її значення. Обґрунтовано, що єдиною метою покарання неповнолітніх є виправлення.

***

Назимко Е.С. Цель в системе целеполагания наказания несовершеннолетних по уголовному праву Украины

Рассмотрена система целеполагания наказания несовершеннолетних по уголовному праву Украины. Определено место цели в этой системе, охарактеризовано ее значение. Обосновано, что целью наказания несовершеннолетних является исправление.

***

Nazymko E.S. Goal in Targeting Punishment of Juveniles in Criminal Law of Ukraine

In this article we consider a system of goal-setting punishment of juveniles in the criminal law of Ukraine. The place of the goals in this system, characterized by its value is made. It is proved that the goal is to fix the punishment of juveniles.